

Datblygiad cystrawen y rhifolion yn y Gymraeg

David Willis

Yr Adran Ieithyddiaeth Ddamcaniaethol a Chymhwysol, Prifysgol Caergrawnt

Cyflwynwyd: 25 Medi 2018; Derbyniwyd: 8 Chwefror 2019

Crynodeb: Mae'r rheolau sy'n pennu treigladau a ffurfiau enwau ac ansoddeiriau ar ôl rhifolion mewn Cymraeg Canol yn aml yn peri dryswch i ddarllenwyr cyfoes. Mae'r erthygl hon yn braslunio'r rheolau a rhoi dadansoddiad synchronig ohonynt. Dangosir eu bod yn seiliedig ar system gydlynol lle mae rhif (unigol, deul, rhifol, lluosog) yn ganolog. Gellir cofnodi a dyddio'r newidiadau ieithyddol sydd wedi digwydd ers hynny yn fanwl drwy ddefnyddio tystiolaeth destunol. Dadleuir y gellir deall y newidiadau hyn fel camau ar hyd llwybr tuag at system newydd, yr un mor gydlynol â'i rhagflaenydd, lle y mae pob ymadrodd rhifol yn ramadegol unigol, a chenedl yn hytrach na rhif sy'n penderfynu ffurf a threigladau ill dau.

Allweddeiriau: Yr iaith Gymraeg, newid cystrawennol, rhifolion, cytundeb gramadegol, rhif gramadegol.

The development of the syntax of numerals in Welsh

Abstract: The rules determining the forms of nouns and adjectives after numerals and the associated initial-consonant mutations in Middle Welsh are often puzzling to Modern Welsh readers of the language. This article sketches the rules and provides a synchronic account of them. It is shown that they are based on a coherent system where number (singular, dual, numerative, plural) is central. The linguistic changes that have occurred since then are documented in detail and dated using textual evidence. It is argued that these changes can best be understood as steps along a pathway towards a new, equally coherent system where all numeral phrases are treated as singular, and gender rather than number determines both form and mutations.

Key words: Welsh language, syntactic change, numerals, grammatical agreement, grammatical number.

1 Cyflwyniad

Mae prif nodweddion cystrawen rhifolion Cymraeg Cyfoes Safonol yn weddol syml.¹ Defnyddir enwau unigol ar ôl rhifolion, ac mae ansoddeiriau yn newid eu ffurf neu'n treiglo i adlewyrchu cenedl y prif enw. Er enghraifft, yn (1) a (2), ceir ffurfiau unigol yr enwau *ci* a *cath*, yn hytrach na'r ffurfiau lluosog *cŵn* a *cathod*; mae'r ansoddair *du* yn treiglo'n feddal yn (2), gan fod *cath* yn fenywaidd; mae'r rhifolyn yn cytuno â'r prif enw o ran cenedl, gan ymddangos yn wrywaidd, *tri*, yn (1), ac yn fenywaidd, *tair*, yn (2).²

- (1) y tri chi du
- (2) y tair cath ddu

Er bod yr egwyddor mai cenedl sy'n penderfynu ffurfiau ymadroddion rhifol yn un weddol ddilys, mae nifer o eithriadau sy'n anodd eu hesbonio. Yn gyntaf, nid yw dangosolion yn cytuno o ran cenedl â'r enw fel y mae ansoddeiriau, ond, yn hytrach, defnyddir y ffurf lluosog. Felly, yn (3), dim ond y ffurf lluosog *hyn* sy'n bosibl yn yr iaith safonol, nid y ffurf wrywaidd unigol *hwn*, er mai'r olaf a ddisgwylyd pe bai'r dangosolyn yn cytuno â'r enw gwrywaidd unigol *ci*:

- (3) y tri chi hyn (*nid* *y tri chi hwn)

Yr ail eithriad yw'r treigladau ar ôl y fannod. Y rheol gyffredinol yn y Gymraeg yw treiglo'n feddal ar ôl bannod fenywaidd, tra y ceir cytsain gysefin ar ôl bannod wrywaidd. Mae'r rheol hon yn methu mewn ymadroddion rhifol, lle y mae'r rhifolyn yn penderfynu'r treigladau yn hytrach na chenedl yr enw. Er enghraifft, mae'r rhifolyn *dau* ~ *dwy* yn treiglo'n feddal beth bynnag fo cenedl yr enw, ond mae'r rhifolion benywaidd *tair* a *pedair* yn gwrthsefyll treiglo yn yr iaith safonol, er eu bod yn dilyn bannod fenywaidd. Felly, yn (4), mae'r fannod wrywaidd yn cyd-fynd â threigladau meddal ar *ddau*; ac, yn (5) a (6), ni cheir treigladau meddal ar ôl y fannod fenywaidd.

- (4) y ddau gi (*nid* *y dau gi)
- (5) y tair cath (*nid* *y dair cath)
- (6) y pedair cath (*nid* *y bedair cath)

Gellir deall yr eithriadau hyn yn well drwy edrych arnynt mewn termau hanesyddol. O'r safbwynt hwnnw, ymddangosant fel 'gweddillion' hanesyddol a adawyd ar ôl yn sgil cyfnewidiad sylfaenol yn y ffordd y mae system y rhifolion yn gweithio. Sail cystrawen y

¹ Disgrifir rheolau Cymraeg Cyfoes Safonol yma er cymharu â Chymraeg Canol ac er mwyn olrhain y datblygiadau sy'n cysylltu'r ddwy system. Mae Cymraeg llafar yn wahanol mewn sawl ffordd. Ymddiriedd â rhai o'r gwahaniaethau hyn isod (§4.3).

² Ceir y *dair* ac y *bedair* yn fynych ar lafar, gw. §4.3 isod.

rhifolion mewn Cymraeg Canol yw'r egwyddor bod rhif yn penderfynu'r ffurfiau a'r treigladau mewn ymadroddion enwol sy'n cynnwys rhifolyn. Erbyn heddiw, cenedl yw (bron) yr unig ffactor sy'n cyfrif yn yr un cyd-destunau.

Nod yr erthygl hon felly yw llunio esboniad o'r eithriadau hyn. Awgrymir i gyfundrefn ymadroddion enwol gael ei had-drefnu yn gynnar yn y cyfnod Cymraeg Canol. Rhywbryd tua'r unfed ganrif ar bymtheg (neu efallai'n gynharach), disodlwyd rhif gan genedl fel y nodwedd a oedd yn penderfynu cytundeb a threigladau o fewn ymadroddion enwol sy'n cynnwys rhifolion, a, byth ers hynny, mae'r cyfnewidiadau ychwanegol sydd wedi digwydd wedi cyfrannu at 'dacluso' rheolau nad oedd yn cydymffurfio â'r system newydd hon. Mae hyn yn ein galluogi i ddeall cystrawen rhifolion Cymraeg Canol fel system gydlynol a synhwyrol (er ei bod weithiau'n ymddangos yn gymhleth o'n safbwynt ni heddiw) ac i ddeall y cymhellion y tu ôl i'r cyfnewidiadau sydd wedi digwydd yn ystod y saith canrif ddiwethaf.

2 Ymadroddion rhifol mewn Cymraeg Canol

Dechreuir trwy archwilio system y rhifolion mewn Cymraeg Canol. Yn arwynebol, mae cystrawen rhifolion Cymraeg Canol yn edrych yn dra thebyg i'r hyn a geir mewn Cymraeg Cyfoes Safonol. Yn yr enghraifft isod, mae'r gystrawen yn cyfateb ar yr wyneb i reolau Cymraeg Cyfoes Safonol: mae prif enw'r ymadrodd, *cantref*, yn unigol ar ôl y rhifolyn *seith*, a'r dangosolyn *hynny* yn lluosog yn yr un cyd-destun:

(7) y seith cantref hynny (*PKM*, t. 49, ll. 21)

Serch hynny, nid yw'r system sylfaenol yn cyfateb i Gymraeg Cyfoes o gwbl. Fel y gwelwn yn y man, cynhyrchid yr un gyfres o eiriau drwy ddull hollol wahanol.

Mae disgrifiadau a gramadegau Cymraeg Canol yn cyfeirio at grŵp bychan o enwau â ffurfiau arbennig sy'n ymddangos ar ôl rhifolion. Yn gyntaf, ceir llawer o enghreifftiau Cymraeg Canol lle y mae enw lluosog yn ymddangos ar ôl rhifolion (Evans 1964: t. 47), er mai enwau unigol sy'n dilyn rhifolion fel rheol mewn Cymraeg Canol fel yn yr iaith heddiw, cymh. enghraifft (7) uchod. Rhoddir enghraifft o hyn yn (8), lle y disgwylir *pum gwraig*, a'r enw'n unigol, mewn Cymraeg Cyfoes Safonol.

(8) pump wraged (*PKM*, t. 48, ll. 2)

Hefyd, mae gan ychydig o enwau ffurfiau a ddefnyddir bron yn gyfan gwbl ar ôl rhifolion (Jenkins 1973, 1989). Enghraifft dda yw *brawt*, sydd wastad yn ymddangos yn y ffurf *broder* (yn wahanol i'r lluosog arferol *brodyr*) ar ôl rhifolion, fel yn (9).

(9) y deu uroder (*PKM*, t. 29, ll. 9)

Mae D. S. Evans (1964: t. 47) ac R. G. Roberts (2012), fel T. J. Morgan (1952: t. 64) o'u blaen, yn cyfeirio at y ffurfiau hyn i gyd fel ffurfiau lluosog. Er bod hyn yn gywir am lawer ohonynt o ran eu tarddiad hanesyddol (gweler Morris Jones 1913: t. 194, 215; Lewis a Pedersen 1937: t. 190; a Howells 1970), gall fod yn gamarweiniol o safbwynt synchronig. Os edrychir yn fanwl ar yr enwau hyn, maent yn cynnig darlun eglur o'r rheolau a oedd ar waith mewn ymadroddion enwol, rheolau sydd ynghudd yn achos y rhan fwyaf o enwau.

Mae dosbarthiad y patrymau'n gymhleth ond, eto, yn gyson iawn. Mae'r argraff cyntaf bod y lluosog yn digwydd yn achlysurol ar ôl rhifolion gydag unrhyw enw mewn Cymraeg Canol a bod yr iaith felly wedi dod yn fwy cyson erbyn heddiw yn gamarweiniol. Os edrychir yn fanwl ar dystiolaeth testunau Cymraeg Canol hyd at ddiwedd y bymthegfed ganrif, gwelir rheolau dilys. Mae pum patrwm yn bosibl. Mae'r dewis rhyngddynt yn dibynnu ar nodweddion yr enw yn yr ymadrodd rhifol.

Mae'r rhan fwyaf o enwau yn ymddangos yn yr unigol ar ôl rhifolion, ac felly yn cytuno â'r patrwm a geir mewn Cymraeg heddiw. Fodd bynnag, gyda grŵp sy'n cynnwys tua un ar bymtheg o enwau, ceir ffurfiau eraill o dan rai amodau. Mae gan chwe enw ffurf 'rifol' arbennig a ddefnyddir ar ôl pob rhifolyn. Mae'r grŵp hwn yn cynnwys *blwydyn* (rhif. *blyned*), *brawt* (rhif. *broder*), *buwch* (rhif. *bu*), *chwaer* (rhif. *chwioered*), *llwdyn* (rhif. *llydyn*), a *hwch* 'mochyn' (rhif. *hych*), gweler Tabl 1. Rhoddir cyfres lawn o enghreifftiau ar gyfer *brawt* ar y chwith.

Mae gan dri enw arall ffurfiau rhifol na ddefnyddir mohonynt ond ar ôl rhifolion uwch na dau. Mae'r grŵp hwn yn cynnwys *dyd* (rhif. *dieu*), *mab* (rhif. *meib*), a *gwas* (rhif. *gweis*). Mae'r tabl yn rhoi cyfres lawn o esiamplau ar gyfer *mab* ar y dde.

	<i>brawt</i>	<i>mab</i>
2	<i>deu uroder</i> (PKM t. 29, ll. 6, t. 29, ll. 9; YCM t. 113, ll. 11)	<i>deu uab / vab</i> (BTy t. 56, ll. 6; O ll. 728, 729)
3	<i>tri broder</i> (BTy t. 240, ll. 23; YSG ll. 4676, 4685)	<i>tri meib</i> (PKM t. 76, ll. 22, t. 76, ll. 19; LIB t. 112, ll. 3)
4	–	<i>pedwar meib</i> (BTy t. 20, ll. 14–15; BY t. 55)
5	<i>pum mroder</i> (GGG t. 39, ll. 57)	<i>pum meib</i> (PKM t. 48, ll. 3; BY t. 53)
6	<i>y chue broder</i> (BD t. 106, ll. 6)	<i>chwe meib</i> (P t. 7, ll. 5; BY t. 17, ll. 5 a 6)
7	<i>seith mroder</i> (YSG ll. 1075, 1103)	<i>seith meib</i> (P t. 7, ll. 2; BY t. 20)

Tabl 1: Patrymau cystrawennol ffurfiau rhifol mewn Cymraeg Canol

Mae'r un dewis o batrymau ar gael gyda dau grŵp arall o enwau sy'n ymddangos mewn ffurf 'luosog' ar ôl rhifolion. Unwaith eto, defnyddir rhai enwau yn y lluosog ar ôl pob rhifolyn, tra bod enwau eraill yn ymddangos yn y lluosog ar ôl rhifolion uwch na dau yn unig. Mae'r grŵp cyntaf yn cynnwys *abostol* (rhif./llu. *ebystyl*), *gwraig* (rhif./llu. *gwaged*), *iarll* (rhif./llu. *ieirll*), *merch* (rhif./llu. *merchet*), *tarw* (rhif./llu. *teirw*), *ych* (rhif./llu. *ychen*), ac weithiau hefyd *carw* (rhif./llu. *keirw*) a *morwyn* (rhif./llu. *morynyon*). Mae'r ail grŵp yn cynnwys *gwr* (rhif./llu. *gwyr*) a *march* (rhif./llu. *meirch*). Mae Tabl 2 yn rhoi cyfres lawn o enghreifftiau ar gyfer *gwraig* a *gwr*.

	<i>gwraig</i>	<i>gwr</i>
2	<i>dwyraged</i> (<i>LIB</i> 66.8; <i>YSG</i> 2091, 2183)	<i>deu wr</i> (<i>CO</i> 1192; <i>LIB</i> 10.19; <i>PKM</i> 82)
3	<i>teir gwaged</i> (<i>CO</i> 338, 741; <i>LIB</i> 111.5)	<i>trywyr</i> (<i>CO</i> 743; <i>BTy</i> t. 194, ll. 18)
4	<i>pedeir gwaged</i> (<i>LIB</i> 64.27; <i>BY</i> 17, 55)	<i>petwar gwyr</i> (<i>P</i> 56.17)
5	<i>pump (g)waged</i> (<i>PKM</i> 47.27, 48.2)	<i>pymwyr</i> (<i>G</i> ll. 855)
6	<i>hwech gwaged</i> (<i>PKM</i> 20.7)	<i>chwegwyr</i> (<i>BD</i> 184.14; <i>LIB</i> 1.4; <i>PKM</i> 46.3)
7	<i>seith gwaged</i> (<i>LIB</i> 64.26)	<i>seithwyr</i> (<i>PKM</i> 38.24)

Tabl 2: Patrymau cystrawennol ffurfiau lluosog enwau ar ôl rhifolion mewn Cymraeg Canol

3 Dehongli system Cymraeg Canol

Mae nifer o ieithyddion wedi archwilio'r patrymau hyn ar enwau. Mae Borsley, Tallerman a Willis (2007: tt. 336–7) a Willis (2009: tt. 135–6) yn rhoi disgrifiad o'r patrymau sylfaenol a'r datblygiadau sy'n cysylltu Cymraeg Canol â Chymraeg cyfoes. Mae Roberts (2012) yn rhoi rhestrau o enghreifftiau mewn testunau Cymraeg Canol sy'n wahanol i ddefnydd Cymraeg Cyfoes Safonol. Mae Nurmio (2015: tt. 135–46) yn rhoi darlun cyflawn o ffurfiau enwau mewn ymadroddion rhifol, gan nodi pob enw sy'n ymddangos mewn ffordd sy'n wahanol i'r unigol ar ôl rhifolyn ac yn archwilio tarddiad hanesyddol y ffurfiau hyn. Mae Nurmio a Willis (2016) yn olrhain y defnydd o ffurfiau rhifol ar ôl rhifolion o'r Frythoneg tan i'r rhan fwyaf o'r ffurfiau hyn ddiflannu yn ystod y Cyfnod Modern Cymnar.

Mae'r patrymau sylfaenol (ffurfiau'r enw ei hun) felly'n adnabyddus, ond erys cwestiynau am sut i'w dehongli. Yn ogystal â hyn, nid yw agweddau ar gytundeb o fewn ymadroddion rhifol (yn enwedig ffurf ansoddeiriau) wedi eu trafod yn ddigonol yn y llenyddiaeth hyd yn

hyn, ac mae'r patrymau cytundeb hyn yn codi'r un math o gwestiynau am y dehongliad mwyaf boddhaol.

Nod yr erthygl hon yw penderfynu sut i ddehongli'r patrymau morffolegol a chystrawennol mewn ffordd sy'n eu hesbonio o safbwynt sychronig ac sy'n esbonio'r gyfres o gyfnewidiadau sy'n eu cysylltu â'r iaith heddiw; pam oedd angen i'r system hon newid a pham oedd angen iddi newid yn y ffordd y bu iddi newid?

Mae dwy ffordd y gellid dehongli'r rheolau Cymraeg Canol. Yn arwynebol, y ffordd hawsaf i'w disgrifio fyddai dweud bod rhifolion yn cyd-fynd â ffurfiau unigol, rhifol neu lluosog, a bod y dewis rhwng y ffurfiau hyn yn dibynnu ar yr enw ei hunan. Er bod hyn yn ymddangos yn ddeniadol (o achos ei symplrwydd), mae agweddau eraill ar y rheolau ynglŷn ag ymadroddion rhifol yn achosi problemau iddo. Bydd hyn yn ein harwain at ddadansoddiad mwy haniaethol sy'n esbonio'r patrymau'n well a hefyd yn ein galluogi i esbonio pam oedd y system mor gyfnewidiol yn y canrifoedd wedyn.

3.1 Cytundeb ansoddeiriol mewn Cymraeg Canol

Yn gyntaf, edrychwn ar gytundeb o ran rhif a chenedl ar ansoddeiriau. Yma, mae ymadroddion enwol mewn Cymraeg Canol yn amrywio'n sylweddol o rai Cymraeg Cyfoes Safonol, gan fod Cymraeg Canol yn cadw mwy o ffurfiau neilltuol benywaidd a lluosog. Rhoddir enghreifftiau o ffurf fenywaidd yn (10) a ffurfiau lluosog yn (11).

(10) *carrec lem* (*P*, t. 36, ll. 15)

(11) *danhed hiryon melynion* (*P*, t. 57, ll. 1)

Fel yn yr iaith heddiw, mae llawer o ansoddeiriau sydd ag un ffurf forffolegol yn unig ar gyfer yr unigol a'r lluosog (fel *da*) neu ar gyfer y gwrywaidd a'r benywaidd (fel *glas*). Yn yr achosion hyn, ni ellir gweld effeithiau'r cytundeb, ond tybir bod yr un math o gytundeb ar waith yn yr achosion hyn hefyd.

Mae'r rheolau cytundeb ansoddeiriol ar ôl rhifolion braidd yn annisgwyl. Gellid dychmygu dau fath o reol. O'r hyn a ddywedwyd hyd yn hyn, disgwylid ffurfiau ansoddeiriol sy'n cydymffurfio â ffurf yr enw, hynny yw, unigol pan fo'r enw'n unigol, lluosog pan fo'r enw'n lluosog, ac yn y blaen. Ar y llaw arall, gellid disgwyl system debyg i'r system a welir mewn Cymraeg Cyfoes. Hynny yw, efallai bod ansoddeiriau'n dilyn patrwm y rhan fwyaf o enwau. Os felly, byddai ansoddeiriau'n ymddangos yn gyson mewn ffurf unigol mewn ymadroddion rhifol.

Nid yw Cymraeg Canol yn dilyn y naill na'r llall o'r opsiynau hyn. Mae ansoddeiriau (a dangosolion) mewn ymadroddion rhifol yn ymddangos mewn ffurfiau lluosog yn gyson, os oes ffurf gyfaddas ar gael. Gwelir enghreifftiau yn (12)–(14) sy'n dangos bod ffurf yr enw ei hunan yn hollol amherthnasol. Mae'r holl ansoddeiriau hyn yn lluosog. Noder bod hyn yn digwydd ni waeth beth fo ffurf yr enw, boed yn unigol (fel *kenedyl* a *kefendryw* yn (12) a (13)), neu'n lluosog (fel *morynyon* yn (14)), neu mewn ffurf rifol (fel *keirw* yn (15)).

- (12) dwy genedyl vvdron (*BY*, t. 36)
- (13) y deu gefendryw ereill (*BTy*, t. 110, ll. 32–3)
- (14) dwy vorynyon ieuieingk (*HMSS*, cyf. i., t. 248, ll. 28)
- (15) tri cheirw gwynnyon (*HMSS*, cyf. i., t. 265, ll. 37)

Sut y gall hyn fod, os mai enw gwirioneddol unigol yw enw fel *kenedyl*? Disgwylir i nodweddion y prif enw bennu ffurf yr ansoddair, ac enw unigol felly yn cyd-fynd ag ansoddair unigol. Dylid ceisio esbonio pam fod hyn yn bosibl.

3.2 Treiglo ansoddeiriau

Mae'r rheolau sy'n penderfynu treigladau ansoddeiriau mewn ymadroddion rhifol hefyd braidd yn annisgwyl o safbwynt Cymraeg Cyfoes Safonol. Mae cenedl y prif enw, sy'n hollbwysig heddiw, yn amherthnasol. Ar ôl *dau* a *dwy*, ceir treiglad 'deuol', fel yn (16). Mae'r ansoddair yn treiglo hyd yn oed ar ôl enw gwrywaidd, yn (17) a (18).

- (16) dwy uorynyon vonhedic ereill (*YCM*, t. 55, ll. 10–11)
- (17) deu vackwy wineuon (*BM*, t. 3, ll. 7–8)
- (18) y deu deirw burwynnyon (*YSG*, ll. 3054)

Mae'r patrymau hyn yn profi nad cenedl fenywaidd sy'n achosi'r treiglad yn (16), ond y rhif deuol.

Mae'n fwy anodd darganfod beth sy'n digwydd gyda rhifolion uwch na dau, yn rhannol o achos bod yr enghreifftiau mwyaf arwyddocaol yn brin iawn, ac yn rhannol oherwydd mai yn anghyson y nodir treigladau mewn orgraff Cymraeg Canol. Serch hynny, fel mae T. J. Morgan (1952: t. 64) yn ei awgrymu, gellir bod yn weddol hyderus i ansoddeiriau ymddangos yn eu ffurf gysefin. Yr achosion arwyddocaol yw'r rhai gydag enw ag ansoddair benywaidd, cyd-destun a fyddai'n achosi treiglad mewn Cymraeg Cyfoes Safonol. Mae absenoldeb cyson treiglo yn yr orgraff yn awgrymu mai peidio â threiglo oedd y rheol yma.³ Ceir enghreifftiau priodol yn (19)–(20).

- (19) pump gwaged beichawc (*PKM*, t. 47, ll. 27–t. 48, ll. 1)
- (20) y pedeir gwyl pennaduryaf (*YCM*, t. 39)

Unwaith eto, nid cenedl sy'n pennu'r treigladau yn yr achosion hyn.

3.3 Dadansoddi'r system hon

O safbwynt Cymraeg Cyfoes Safonol, prin y mae system Cymraeg Canol yn gwneud synnwyr. Mae'n rhaid dysgu cyfres hir o reolau er mwyn cynhyrchu'r ffurfiau cywir yn iawn. Yn sicr, nid yw gwybod cenedl y prif enw yn helpu llawer. Fodd bynnag, os edrychir arni o safbwynt arall, mae'r system yn gydlynol. O dderbyn bod y rheolau yn dechrau o'r rhifolyn yn hytrach na'r enw, mae'r rheolau yn hollol eglur.

³ Gweler T. J. Morgan (1952: tt. 184–92) am drafodaeth ynghylch problemau profi presenoldeb neu absenoldeb treiglo yng nghyd-destun Cymraeg Canol.

Rhoddir crynodeb o'r holl bosibiliadau ar gyfer 'dau' yn (21), a 'tri' yn (22), ar ôl (a) enw sy'n ymddangos mewn ffurf unigol ar ôl rhifolion; (b) enw sy'n ymddangos mewn ffurf luosog ar ôl rhifolion; (c) enw sydd â ffurf arbennig ar ôl pob rhifolyn (h.y. ffurf sy'n wahanol i'r unigol ac i'r lluosog ill dau); ac (ch) enw sydd â ffurf arbennig ar ôl rhifolion uwch na dau yn unig. Rhoddir y treigladau mewn print bras.

(21)	(a)	y	dwy	uam	uelynyon
	(b)	y	dwy	uerchet	uelynyon
	(c)	y	deu	uroder	uelynyon
	(ch)	y	deu	uab	uelynyon
(22)	(a)	y	teir	mam	melynyon
	(b)	y	teir	merchet	melynyon
	(c)	y	tri	broder	melynyon
	(ch)	y	tri	meib	melynyon

Gwelir ar unwaith fod cyfres o dreigladau meddal ar bob gair yn yr ymadrodd yn achos 'dau' (gan gynnwys y rhifolyn ei hun), a dim treigladau o gwbl yn achos 'tri' (a rhifolion uwch).

Y ffordd symlaf i ddehongli hyn yw defnyddio nodwedd sy'n mynegi rhif yr ymadrodd, a phob elfen o fewn yr ymadrodd yn dwyn y nodwedd hon. Os defnyddir pedwar gwerth rhif, sef [UNIGOL], [DEUOL], [RHIFOL] (ar gyfer ymadroddion sy'n cynnwys rhifolion uwch na 'dau') a [LLUOSOG], mae'r patrymau'n dilyn yn hawdd (defnyddir orgraff Gymraeg Cyfoes er mwyn gwneud y treigladau'n gliriach):

(23)	y		mab	melyn
	[UNIGOL]		[UNIGOL]	[UNIGOL]
(24)	y ^{TM}	ddau ^{TM}	fab ^{TM}	felynyon ^{TM}
	[DEUOL] ^{TM}	[DEUOL] ^{TM}	[DEUOL] ^{TM}	[DEUOL] ^{TM}
(25)	y	tri	meib	melynion
	[RHIFOL]	[RHIFOL]	[RHIFOL]	[RHIFOL]
(26)	y		meibion	melynion
	[LLUOSOG]		[LLUOSOG]	[LLUOSOG]

Yn ôl y dadansoddiad newydd, ffurf unigol 'mab' yw *mab*. Dyna ei ffurf ddeuol hefyd (neu, i fod yn gwbl fanwl, *mab^{TM}*, hynny yw, *mab* sy'n achosi treigladd meddal ar unrhyw ansoddair sy'n dilyn). Ei ffurf rifol yw *meib*, a *meibion* yw'r ffurf luosog. Gall pob enw, ansoddair, bannod a dangosolyn fynegi'r pedwar gwerth rhif hynny, ond nid oes ganddynt bedair ffurf wahanol. Yn achos 'mab', dim ond tair ffurf wahanol sydd, hynny yw, *mab*, *meib* a *meibion*. Yn achos *melyn*, dim ond dwy ffurf y gwahaniaethir rhyngddynt; *melyn* yn mynegi [UNIGOL] a *melynion* yn mynegi [DEUOL], [RHIFOL] a [LLUOSOG].⁴ Mae'r fannod yn meddu ar ddwy ffurf:

⁴ Wrth gwrs, defnyddir y ffurf *melen* ar gyfer yr unigol benywaidd, ond nid yw cenedl yn berthnasol heblaw mewn ymadroddion unigol.

$y(r)^{\text{TM}}$ yn mynegi [DEUOL], hynny yw, $y(r)$ sy'n achosi treigladd meddal, ac $y(r)$ ym mhob cyd-destun arall, hynny yw, $y(r)$ nad yw'n achosi treigladd meddal. Er mwyn cynhyrchu'r treigladdau cywir, mae pob elfen [DEUOL] yn diweddu â ^{TM} , y sbardun ar gyfer treigladd meddal ar y gair dilynol.

Yn *y ddau froder*, *y ddwy ferched* ac *y ddau fab*, mae'n ymddangos (yn arwynebol) bod *froder* yn rhifol, bod *ferched* yn lluosog a bod *fab* yn unigol, a dyna oedd y disgrifiad traddodiadol. Mae hyn yn creu cymhlethdod diangen drwy ein gorfodi i greu rheolau cystrawennol annaturiol i ddisgrifio'r patrymau. Mae'n rhaid dweud bod 'dau' yn gofyn am enw lluosog os *merch* yw'r enw dilynol, enw rhifol os *brawd* yw'r enw, ac enw unigol os *mab* yw'r enw. Wedyn mae'n rhaid cyflwyno rheol lle y mae ansoddair sy'n dilyn enw unigol yn unigol hefyd (*mab melyn*), oni bai bod yr enw unigol hwnnw yn dilyn rhifolyn (*y tri mab melynion*). Mae'r rheolau hyn i gyd yn od iawn: nid oes dim tebyg mewn ieithoedd eraill.

Yn ôl y dadansoddiad hwn, pan fyddant yn ymddangos ar ôl y rhifolyn 'dau', mae'r ffurfiau hyn i gyd yn ddeuol, a phan fyddant yn dilyn y rhifolyn 'tri', mae'r ffurfiau i gyd yn rhifol. Mae'r rheol gystrawennol felly yn syml iawn: gyda 'dau', mae pob elfen yn yr ymadrodd enwol yn ddeuol, a chyda rhifolion uwch na 'dau', mae pob elfen yn yr ymadrodd enwol yn rhifol.

Mae Tabl 3 yn rhoi'r rhediad llawn sydd angen yn ôl y dadansoddiad hwn. Mae chwe phatrwm. Mae'r rhan fwyaf o enwau yn perthyn i dosbarth V, a'r enwau sy'n meddu ar ffurfiau deuol neu rifol arbennig yn perthyn i ddosbarthiadau I–IV. Mae ansoddeiriau'n perthyn naill ai i ddosbarth II (os ydynt yn mynegi rhif, megis *mawr* ~ *mawrion*) neu dosbarth VI (os nad ydynt). Mae dosbarth II yn cynnwys cymysgedd o enwau ynghyd â dangosolion ac ansoddeiriau sy'n meddu ar ffurfiau lluosog.

'dosbarth'	I	II (enw)	II (dang. /ans.)	III	IV	V	VI (ans.)
enw/ansoddair	<i>brawt</i>	<i>merch</i>	<i>hwn</i>	<i>mab</i>	<i>gwr</i>	<i>kath</i>	<i>da</i>
unigol	brawt	merch	hwn, hon	mab	gwr	kath	da
deuol	broder ^{TM}	merchet ^{TM}	hyn ^{TM}	mab ^{TM}	gwr ^{TM}	kath ^{TM}	da ^{TM}
rhifol	broder	merchet	hyn	meib	gwyr	kath	da
lluosog	brodyr	merchet	hyn	meib- yon	gwyr	kath- eu	da

Tabl 3: Rhediadau enwol Cymraeg Canol

Er mwyn creu ymadrodd yn cynnwys y rhifolyn 'dau, dwy', dewisir y ffurfiau deuol priodol o res ddeuol Tabl 3 (gan ychwanegu treigladd meddal i bob gair sy'n gallu dangos y treigladd hwn) e.e. *y ddau froder dda hyn*. Mae *dda* a *hyn* yn ddeuol yn yr ymadrodd hwn, er nad yw *dda* yn wahanol i'r ffurf unigol ac er nad yw *hyn* yn wahanol i'r ffurf lluosog. Gyda rhifolion uwch na

dau, dylid meddwl am yr holl ymadrodd fel un rhifol, ac felly bod rhaid defnyddio ffurfiau rhifol drwy'r holl ymadrodd. Felly, dewisir y ffurfiau i gyd o res rifol Tabl 3, e.e. *y tri broder da hyn*. Nid yw elfennau sydd â nodwedd rifol yn peri unrhyw dreigladd ar yr elfen ddilynol.

Noder nad oes dim enw lle mae'r ffurf ddeuol yn unigryw, yn wahanol i bob un ffurf arall; a dim ond ar gyfer nifer bach o enwau (megis *brawt* a *mab*) y mae'r ffurf rifol yn unigryw.

Ni ellir cyfiawnhau bodolaeth y rhif deuol felly ar sail morffoleg un gair yn unig: mae'r ffurf ddeuol wastad yn cyfateb yn forffolegol i un o ffurfiau eraill yr enw. Gellir ei gwahaniaethu oddi wrth wrth y ffurfiau eraill naill ai drwy gyfeirio at y treigladd meddal a achosir ganddi, neu drwy gyfeirio at saerniaeth y rhediad morffolegol yn ei grynswth.⁵

Wrth gwrs, mae'r disgrifiad traddodiadol yn llai cymhleth mewn un ffordd: dim ond tri gwerth rhif sydd ganddo, [UNIGOL], [RHIFOL] a [LLUOSOG] (tueddir i siarad am y rhifol fel ffurf arbennig ar y lluosog), yn hytrach na phedwar. Mae'n rhaid cyfiawnhau'r gwerth rhif ychwanegol drwy ddadlau bod mantais symlrwydd y rheolau cystrawennol yn fwy nag anfantaes y cynnydd bach yng nghymhlethdod y rhediadau morffolegol.

Mae'r sefyllfa'n debyg i'r hyn a geir mewn ieithoedd eraill sy'n meddu ar gategori (e.e. cyflwr neu genedl enwau) sydd wastad yn rhannu ei ffurf â rhyw gategori arall. Dyma enghraifft o'r iaith Ddardeg, Palula (Morgenstierne 1941, Baerman, Brown a Corbett 2005: tt. 15–16, Liljegren a Haider 2011, Liljegren 2016: tt. 45–6), iaith Indo-Iraneg a siaredir yn nhalaith Khyber Pakhtunkhwa yng ngogledd-orllewin Pacistan. Mae ieithyddion wedi awgrymu bod gan yr iaith hon bum cyflwr: goddrychol neu annibynnol (*absolute*), gwrthrychol, traws, gweithredol (*ergative*) a genidol, ond nid yw hyn yn amlwg o gwbl o edrych ar ffurfiau'r cyflyrau. Nid oes gan yr un enw, rhagenw neu ddangosolyn fwy na phedair ffurf wahanol. Mae Tabl 4 yn dangos rhediadau nifer o elfennau enwol a rhagenwol.

	'gŵr'	'coeden'	rhagenw laf un. (‘fi’)	rhagenw laf ll. (‘ni’)	dangosolyn agosaf (‘hynny’)
goddrychol	míiš	muṭ	ma	be	nu
gwrthrychol	míiš	muṭ	ma	asaám	nis
genidol	míišii	muṭii	míi	asíi	nisíi
gweithredol	míiša	muṭá	míi	asím	níi
traws	míiša	muṭá	ma	asaám	nis

Tabl 4: Rhediadau detholiad o enwau a rhagenwau Palula

⁵ Noder bod y dadansoddiad hwn yn cadw pob treigladd (yn yr ymadrodd enwol o leiaf) yn lleol; hynny yw, mae rhyw elfen yn peri treigladd ar gytsain gychwynnol y gair dilynol yn anuniongyrchol: *y^{TM} ddau^{TM} frawd^{TM} dda^{TM}*, lle y mae pob ffurf ddeuol yn diweddu â'r elfen ^{TM}, sy'n achosi treigladd meddal ar y gair canlynol (cymh. y syniad o *floating autosegment* gan Lieber 1983). Mae hyn yn wahanol i ddadansoddiadau a fyddai'n priodoli pob treigladd yn yr ymadrodd hwn i'r rhifolyn ei hun.

Defnyddir y cyflwr traws gydag ôl-arddodiaid (*postpositions*):

- (27) aní   muṭá   sangí
       hwn   coeden.TRAWS gyda
       ‘gyda’r goeden hon’ (Liljegren a Haider 2011: t. 131)
- (28) ma   sangí
       1UN.TRAWS gyda
       ‘gyda fi’ (Liljegren a Haider 2011: t. 131)

Mae’r cyflwr traws wastad yn rhannu ei ffurf naill ai â’r gweithredol (mewn enwau, (27)) neu’r gwrthrychol (mewn rhagenwau, (28)). Nid yw’r ffurf draws felly byth yn unigryw. Mae hyn yn glir hefyd wrth Tabl 4.

Un dadansoddiad posib o (27) a (28) fyddai awgrymu bod *ma* ‘fi’ yn ffurf wrthrychol a *muṭá* ‘coeden’ yn ffurf weithredol (gweler Tabl 4), ac felly bod ôl-arddodiaid yn dilyn enw yn y cyflwr gweithredol (gan greu cyflwr traws–weithredol yn y dadansoddiad) ond yn dilyn rhagenw yn y cyflwr gwrthrychol. Dyna ddadansoddiad Liljegren a Haider (2011: t. 131, 2016: tt. 186–95). Yn ôl y dadansoddiad hwn, dim ond pedwar cyflwr sydd gan yr iaith. Er y byddai pedwar yn hytrach na phum cyflwr yn symlach ar yr wyneb, byddai’n cymhlethu’r disgrifiad cystrawennol gan greu rheol ramadegol ryfedd iawn: byddai’n rhaid dweud bod ôl-arddodiaid yn cymryd y cyflwr gweithredol o enwau a’r cyflwr gwrthrychol o ragenwau. Haws felly yw awgrymu bod yr iaith yn meddu ar gyflwr traws. Mae’r ôl-arddodiaid yn cymryd y cyflwr traws, ac mae hynny’n digwydd rhannu ei ffurf (bod yn syncretig ag) un o’r cyflyrau eraill ar gyfer pob enw neu ragenw. Dyna ddadansoddiad Baerman, Brown a Corbett (2005: tt. 15–16).⁶ Er bod y dadansoddiad hwn yn cymhlethu’r forffoleg ychydig, gan ddefnyddio pum cyflwr yn hytrach na phedwar, mae’n symleiddio’r gystrawen fwy, gan osgoi rheolau cystrawennol annaturiol.

Mae sefyllfa debyg yn datblygu’n gynnar yn hanes y Gymraeg, yn y cyfnod trawsnewidiol rhwng y Frythoneg a Chymraeg Cynnar. Am gyfnod, nid oedd ffurfiau cyflyrol llawer o enwau yn wahanol i’w gilydd, er i’r system barhau ar lefel gystrawennol am ychydig o ganrifoedd cyn chwalu’n llwyr; gweler Koch (1983) am fanylion.

Cyfeirir at gyflwr o’r math hwn fel gwerth diawtonomaidd (*non-autonomous*). Ceir sefyllfa debyg, ond gyda chenedl yn hytrach na chyflwr, mewn Albaneg (*Albanian*). Mae gan Albaneg (o leiaf) ddwy genedl ar enwau, benywaidd a gwrywaidd, ond mae rhai enwau’n rhoi’r argraff eu bod yn newid cenedl: fe’u goleddfir gan ddangosolyn gwrywaidd unigol ond gan ddangosolyn benywaidd lluosog. Mae hon yn rheol ryfedd iawn. Unwaith eto felly, byddai’n well awgrymu categori newydd; yn yr achos hwn, trydedd genedl, sef cenedl ddiryw, a bod ffurfiau ansoddeiriau diryw yn digwydd bod yn syncretig â ffurfiau gwrywaidd yn yr unigol ac â ffurfiau benywaidd yn y lluosog (Baerman, Brown a Corbett 2005: t. 83).

⁶ Mae manylion y dadansoddiad hwn yn wahanol i’r un a geir gan Baerman, Brown a Corbett, yn sgil cyhoeddiad data llawnach gan Liljegren a Haider (2011) a Liljegren (2016), ond yr un yn y bôn yw’r ddadl.

4 Datblygiadau hanesyddol

4.1 Yr unfed ganrif ar bymtheg

Tua diwedd y cyfnod Cymraeg Canol, dechreuodd system y ffurfiau rhifol chwalu. Yn rhannol, digwyddodd hyn gan i rai o'r enwau a chanddynt ffurfiau rhifol neilltuol ymddangos yn llai mynych. Yn sicr, erbyn yr unfed ganrif ar bymtheg, y gair arferol am 'ceffyl' oedd *ceffyl* yn hytrach na *march*, ac felly daeth ffurf rifol a lluosog *meirch* yn llai perthnasol. Hwyrach bod hyn yn wir hefyd yn achos *hwch*, gair a oedd yn golygu 'mochyn (yn gyffredinol)' mewn Cymraeg Canol ond a gyfyngwyd i'w ystyr cyfoes 'mochyn benywaidd' erbyn yr un pryd.

Gellir dangos sefyllfa'r unfed ganrif ar bymtheg drwy archwilio'r ffurfiau a geir mewn pedwar testun, sef, 'Ystorie Kymru' (*YK*, wedi'i gyfansoddi 1567–1609, llsg. yn gynnar yn yr ail ganrif ar bymtheg), 'Cronicl Hywel ap Syr Mathew' (*CHSM*, wedi ei gyfansoddi 1568, llsg. 1589–90), *Treigl y Marchog Crwydrad* (*TMC*, 1581–c. 1585), a chyfieithiad 1588 y Beibl. Yn y testunau hyn, mae ffurfiau rhifol, gwahanol i'r unigol a'r lluosog, wedi diflannu bron yn llwyr, ar wahân i *blynedd* a *blwydd*, sy'n goroesi hyd heddiw, a'r ymadrodd sefydlog *tridiau*. Disoddir y ffurfiau *maib* a *llydn* bron yn llwyr gan y ffurfiau unigol *mab* a *llwddn*. Rhoddir enghreifftiau yn (29), lle y disgwyliid ffurfiau fel *tri maib* yn ôl rheolau Cymraeg Canol. Dyna beth a gawn yn (30), enghraifft brin o'r patrwm ceidwadol.

- (29) dri mab (*YK*, t. 80, ll. 25, t. 81, ll. 16)
 pedwar mab (*CHSM*, ff. 210v, ll. 17–18)
 drî mâb (*Y Beibl*, Genesis 29:34)
 dri mab (*Y Beibl*, Barnwyr 1:20)
 a thri mab (*Y Beibl*, 1 Samuel 17:13, 2 Samuel 2: 18, 14: 27)
 ei dri mab ef (*Y Beibl*, 1 Samuel 17:13)
 ai dri mab (*Y Beibl*, 1 Samuel 31:6, 31:8)
 ai dri mâb ef (*Y Beibl*, 1 Cronicl 10:6)
 ai pedwar mab (*Y Beibl*, 1 Cronicl 21:20)
 bedwar mab (*Y Beibl*, 1 Cronicl 23:10)
 dau lwdn iwrch (*Y Beibl*, Caniadau Solomon 7:3)

- (30) ond y dri maib (*TMC*, ll. 392)

Mewn achosion lle yr oedd y ffurf rifol yn debyg i'r lluosog, cafodd ei hailddechongli i gymryd yr un ffurf yn union â'r lluosog, felly yn lle *broder* defnyddiwyd *brodyr* o ail hanner yr unfed ganrif ar bymtheg ymlaen, ac yn lle *chwioredd* defnyddiwyd *chwiorydd*. Rhoddir enghreifftiau o'r system newydd yn (31) a (32).

- (31) ai ddaü vrodür (*CHSM*, ff. 199v, ll. 20–1)
 ddau frodyr (*YK*, t. 23, ll. 20; t. 25, ll. 20; t. 27, ll. 12; t. 29, ll. 17)
 ddau frodur (*YK*, t. 27, ll. 12)

- iw ddau frodyr (*Beibl*, Genesis 9:22)
- ddau frodyr (*Beibl*, Mathew 4:18, 4:21)
- y ddau frodyr (*Beibl*, Mathew 20:24)
- a'r chwe brodyr (*Beibl*, Actau 11:12)
- phum-cant brodyr (*Beibl*, 1 Corinthiaid 15:6)
- (32) dwy chwirydd (*YK*, t. 17, ll. 15)
- ddwy chwirydd (*YK*, ff. 7b)
- eu tair chwirydd (*Beibl*, Job 1:4)

Os yw ffurf rifol yr enw yn debyg i'w ffurf luosog, mae'r ffurf hon yn dal i ymddangos ar ôl rhifolion drwy'r unfed ganrif ar bymtheg. Gwelir hyn o'r enghreifftiau yn (33) (*gwagedd* a *merched* ar ôl rhifolion gyda'r hen system), sydd yn y mwyafrif, a'r eithriadau yn (34) (*gwraig* a *merch* ar ôl rhifolion gyda'r system newydd).

- (33) vgain gwagedd (*YK*, ff. 5b)
- a ffedair gwagedd (*YK*, t. 117, ll. 10)
- ddwy ferched (*YK*, ff. 7a; t. 18, ll. 15; t. 21, ll. 11; t. 21, ll. 15)
- tair merched (*YK*, ff. 6b)
- dair merched (*YK*, t. 17, ll. 1)
- naw merched (*YK*, t. 24, ll. 9)
- dwy ferched (*Beibl*, Genesis 19:8, 29:16)
- ddwy ferched (*Beibl*, Genesis 19:15, 19:30, 31:41)
- thair merched (*Beibl*, Job 1:2)
- (34) ond dwy wraig eraill (*TMC*, ll. 2252)
- dwy ferch (*Y Beibl*, Diarhebion 30:15)

4.2 Y system newydd

Y cyntaf o nifer o ddatblygiadau yw colli'r ffurfiau rhifol arbennig. Mae'r holl ddatblygiadau hyn yn adlewyrchu pwysigrwydd cynyddol cenedl yr enw, a'r modd y daeth rhif yn llai pwysig fel ffactor sy'n rheoli'r patrymau a geir mewn ymadroddion rhifol. Y ffordd hawsaf i feddwl am hyn yw awgrymu i'r system sylfaenol newid yn ystod yr unfed ganrif ar bymtheg. O'r cyfnod hwn ymlaen, yr oedd siaradwyr Cymraeg yn defnyddio cenedl y prif enw er mwyn penderfynu ar batrymau cytundeb a threiglo mewn ymadroddion rhifol. Byddent wedi gweld achosion lle yr oedd y patrymau'n adlewyrchu rhif y rhifolyn (e.e. *y ddau beth eraill*, *y ddwy ferch hyn*) fel eithriadau i'r egwyddor gyffredinol hon. Ers hynny, daeth yr eithriadau hyn o dan bwysau i gydymffurfio â'r system sylfaenol newydd a seiliwyd ar genedl yr enw. Mae nifer o gyfnewidiadau, rhai ohonynt heb eu cwblhau hyd yn oed heddiw, yn dangos sut y mae'r egwyddor newydd hon yn treiddio i wahanol rannau o'r ramadeg yn raddol. Y datblygiad cyntaf oedd ad-drefnu'r system dreiglo. Daw cyfnewidiadau yn y rheolau ar gyfer cytundeb ansoddeiriau yn hwyrach.

4.2.1 Ad-drefnu'r system dreiglo

Treiglo ansoddeiriau benywaidd yn feddal ar ôl rhifolion uwch na dau

Yr achos cyntaf dan sylw yw treiglo ansoddeiriau ar ôl enwau benywaidd yn dilyn rhifolion uwch na dau, (22)a–b uchod. Yn ôl system Cymraeg Canol, a oedd yn seiliedig ar rif, peidio â threiglo oedd y rheol, gan fod rhif y rhifolyn yn uwch na dau (hynny yw, mae'r holl ymadrodd yn rhifol). Ond, mewn system wedi ei seilio ar genedl, disgwylir i'r ansoddair dreiglo'n feddal, gan fod y prif enw yn fenywaidd yn yr achosion hyn ac mae enwau benywaidd yn achosi treiglâd meddal ar eu hól.

Mae'r enghreifftiau'n brin iawn. O'r 22 o achosion perthnasol yr wyf wedi eu casglu o destunau o'r unfed ganrif ar bymtheg, mae mwyafrif bach (13) heb dreiglâd.⁷ O'r 14 o achosion perthnasol yng nghyfieithiad 1588 y Beibl, ni cheir treiglâd mewn 9 achos, a cheir treiglâd mewn 5 achos. Rhoddir enghreifftiau heb dreiglâd yn (35)–(36) isod (cymh. hefyd Genesis 41:22, 41:23, 41:27, 41:27; Caniad Solomon, pennawd (x2); 3 Esdras 3, pennawd) ac enghreifftiau gyda threiglâd yn (37)–(38) (cymh. hefyd Genesis 41:7, Exodus 26:37, 1 Brenhinoedd 7:38).

(35) a'r saith dwysen têtg (*Y Beibl*, Genesis 41:26)

(36) y saith muwch tewon cyntaf (*Y Beibl*, Genesis 41:20)

(37) a phedair olwyn brês (*Y Beibl*, 1 Brenhinoedd 7:30)

(38) y saith dwysen dêg (*Y Beibl*, Genesis 41:24)

Mae'r wyth enghraifft y tu allan i gyfieithiad y Beibl yn rhannu 5 i 3 yn erbyn treiglo:

(39) y tair dinas boneddicaſ ... yn yr ynis (*YK*, t. 67, ll. 20–21)

(40) Ef a wnaeth Beli vab Dyfnwal bedair priffordd frenhinol... (*RhY* (llsg. 1543), t. 12, ll. 18)

Ar y cyfan felly, mae cyfieithiad 1588 o'r Beibl a thestunau eraill o'r unfed ganrif ar bymtheg yn dangos bod treiglo yn y cyd-destun hwn wedi ennill tir erbyn y cyfnod hwnnw, er nad oedd eto'n ffurf fwyafrifol.

Mewn achosion lle y mae'r ansoddair yn dangos morffoleg lluosog, y rheol gyffredinol yw peidio â threiglo, fel yn enghraifft (36) (hefyd Genesis 41.23, 41.27). Mae presenoldeb ansoddair lluosog mewn enghraifft benodol yn dangos bod yr ymadrodd yn ei gyfanrwydd yn lluosog a'i fod yn cadw at yr hen system. Felly nid yw'n syndod bod y system dreiglo yn tueddu i ddilyn yr hen system (hynny yw, diffyg treiglo) hefyd.

Erbyn fersiwn 1620 o'r Beibl, mae dwy o'r enghreifftiau hyn sydd â chytseiniaid cysefin wedi diflannu. Mewn un, sy'n cyfateb i (35) (Genesis 41:26), ychwanegir treiglâd; yn yr achos arall, mae'r testun wedi'i aralleirio (Genesis 41:23), ffaith sydd efallai'n awgrymu i siaradwyr ystyried peidio â threiglo fel gwall yn y cyd-destun hwn erbyn hynny.

⁷ Y testunau dan sylw yw'r rhai y cyfeiriwyd atynt uchod, ynghyd â'r testunau o'r cyfnod yng Nghorpus Hanesyddol yr Iaith Gymraeg (*CHIG*) (Willis a Mittendorf 2004) a'r testunau Cymraeg yn y casgliad *Early English Books Online*.

Y treigladd ‘deuol’ ar ansoddeiriau gwrywaidd yn diflannu

Mae ail ran ad-drefnu'r system dreiglo yn gysylltiedig ag ansoddeiriau sy'n goleddfu enwau gwrywaidd yn dilyn *dau*, hynny yw, y treigladd ‘deuol’. Mewn system sy'n seiliedig ar genedl, peidio â threiglo'r ansoddair yw'r disgwyl yn dilyn enw gwrywaidd, tra bod yr ansoddair yn treiglo'n feddal mewn system seiliedig ar rif, am mai deuol yw'r holl ymadrodd.

Yn ôl T. J. Morgan (1952: tt. 62–3), ceir enghreifftiau lle y mae'r treigladd deuol yn methu ar ôl enwau gwrywaidd o'r unfed ganrif ar bymtheg ymlaen, ac mae'n debyg bod y treigladd yn cael ei ddefnyddio o'r cyfnod hwn ymlaen er mwyn cyfleu naws lenyddol yn unig. Yng nghyfieithiad 1588 y Beibl, digwydd cyd-destun y treigladd deuol 19 o weithiau. Mae'r treigladd yn methu mewn 10 achos; ond fe'i ceir yn y 9 achos arall. Rhoddir enghreifftiau yn (41)–(42) (heb dreigladd), a (43)–(44) (gyda'r treigladd).

(41) ddau fynn gafr da (*Y Beibl*, Genesis 27:9)

(42) ar ddau ŵr cyfiawnach ... nag ef (*Y Beibl*, 1 Brenhinoedd 2:32)

(43) dau oen flwyddiaid berffaith-gwbl (*Y Beibl*, Numeri 28:3) (ond cymh. *dau oen blwyddiaid perffaith-gwbl*, Numeri 28:9)

(44) o ddau ddyn ddiefylic (*Y Beibl*, Mathew 8: pennawd)

O'r dystiolaeth uchod, deuir i'r casgliad bod y treigladdau'n cael eu had-drefnu i adlewyrchu cenedl y prif enw yn ystod yr unfed ganrif ar bymtheg, er na chwblhawyd y broses hon, mae'n debyg, yn ddiweddarach. Mae'n anodd profi unrhyw wahaniaeth o ran cyflymdra'r ad-drefnu wrth gymharu enwau gwrywaidd â rhai benywaidd.

4.2.2 Ad-drefnu cytundeb ansoddeiriau

Aeth cyfnewidiadau gyda chytundeb ansoddeiriau a dangosolion yn eu blaen yn arafach. Mae'r cyfnewidiadau hyn heb eu cwblhau hyd yn oed heddiw, gan fod dangosolion yn ymddangos ar ffurf lluosog ar ôl rhifolion (cymh. (3) uchod) o hyd. Mae'r rheswm dros y newid yn glir: o fewn system lle mae cenedl y prif enw'n hollbwysig, mae'n ymddangos yn rhesymol y dylai prif enw benywaidd unigol ragflaenu ansoddair benywaidd unigol yn hytrach nag un lluosog. Ar y llaw arall, mewn Cymraeg Canol, mewn system wedi ei seilio ar rif, yr oedd yn naturiol i ansoddair lluosog ddilyn enw ar ôl rhifolyn lluosog. Yn raddol felly, daeth *dau dŷ fawrion eraill* yn *dau dŷ mawr arall*.

Mae'n anodd dweud yn union pryd y disodlwyd ansoddeiriau lluosog gan rai unigol mewn ymadroddion rhifol. Roedd yn broses raddol, ond, yn fwy na hyn, mae llawer o'r data yn amwys. Er mwyn gweld y datblygiadau'n gliriach, mae'n rhaid canolbwyntio felly ar enghreifftiau na cheir unrhyw amwysedd yn perthyn iddynt. Mae cytundeb o ran rhif yn diflannu ar yr un pryd hyd yn oed mewn ymadroddion enwol heb rifolion ynddynt, ac ymadroddion enwol fel *tai mawr* yn cymryd lle *tai mawrion*. Felly, ni ellir fyth fod yn sicr mai'r rhifolyn sy'n gyfrifol am ddiffyg cytundeb. Hefyd, mae llawer o ansoddeiriau nad ydynt yn gwahaniaethu rhwng yr unigol a'r lluosog hyd yn oed mewn Cymraeg Canol, ac ni ellir defnyddio'r ansoddeiriau hynny

o gwbl i gadarnhau a oedd ansoddeiriau'n lluosog mewn ymadroddion enwol rhifol. Mewn enghraifft fel (45), ni ellir dweud bod *da* yn ansoddair unigol ar ôl rhifolyn, gan nad oedd dewis rhwng dwy ffurf ar gael: nid oes ffurf luosog gyfatebol yn cyferbynnu ag ef.

(45) ...a chymmer oddi yno ddau fynn gafr da (*Y Beibl*, Genesis 27:9)

Lle bynnag y gellir bod yn hyderus am y patrwm sylfaenol, roedd y lluosog yn dal i fod yn weddol gryf yn yr unfed ganrif ar bymtheg. Yng nghyfieithiad 1588 y Beibl, er enghraifft, mae'r patrwm rhifolyn + enw + ansoddair yn ymddangos ryw 117 o weithiau.⁸ O'r rheini, yr oedd 51 yn cynnwys ansoddair nad oedd ganddo ffurf luosog unigryw, hynny yw, achosion fel (45). O'r gweddill, yr oedd 51 (77.3%) yn cynnwys ansoddair lluosog, er enghraifft:⁹

(46) y ddau oleuad mawrion (*Y Beibl*, Genesis 1:16)
 saith oen blwyddiaid (*Y Beibl*, Numeri 28:19)
 ddau fustach ieuangc (*Y Beibl*, Numeri 28:27)
 ddwy fuwch, flithion (*Y Beibl*, 1 Samuel 6:10)
 y pedwar porthor cedyrn (*Y Beibl*, 1 Cronicl 9:26)
 saith yspryd eraill (*Y Beibl*, Mathew 12:45)

Yr oedd 15 (22.7%) yn cynnwys ansoddair diamwys unigol lle y gellid disgwyl ffurf luosog. Rhoddir detholiad ohonynt isod:

(47) a phedwar bwyst-fil mawr (*Y Beibl*, Daniel 7:3)
 dwy flynedd lawn (*Y Beibl*, Genesis 41:1)
 rhwng dau ddyn ieuangc (*Y Beibl*, Caniad Solomon, pennawd)
 dwy fuwch flith (*Y Beibl*, 1 Samuel 6:7)
 i ddau dŵr cadarn (*Y Beibl*, 2 Macabeaid 10:18)
 a'r chwe henw arall (*Y Beibl*, Exodus 28:10)

Mae ffurfiau lluosog yn arbennig o fynych gyda'r ansoddair *arall* (18 allan o 19 enghraifft, 94.7%), cyd-destun lle mae'r lluosog yn goroesi am yn hirach nag mewn unrhyw le arall.

Mae'r testunau eraill o'r unfed ganrif ar bymtheg yn dangos patrymau tebyg. Lle y mae ansoddeiriau sy'n amrywio o'r unigol i'r lluosog yn digwydd mewn ymadroddion enwol rhifol, maent yn tueddu i ymddangos mewn ffurfiau lluosog (48), ond â nifer sylweddol o eithriadau mewn ffurfiau unigol (49): 35 lluosog (72.9%) yn erbyn 13 (27.1%) yn yr enghreifftiau a gasglwyd ar gyfer yr astudiaeth hon.

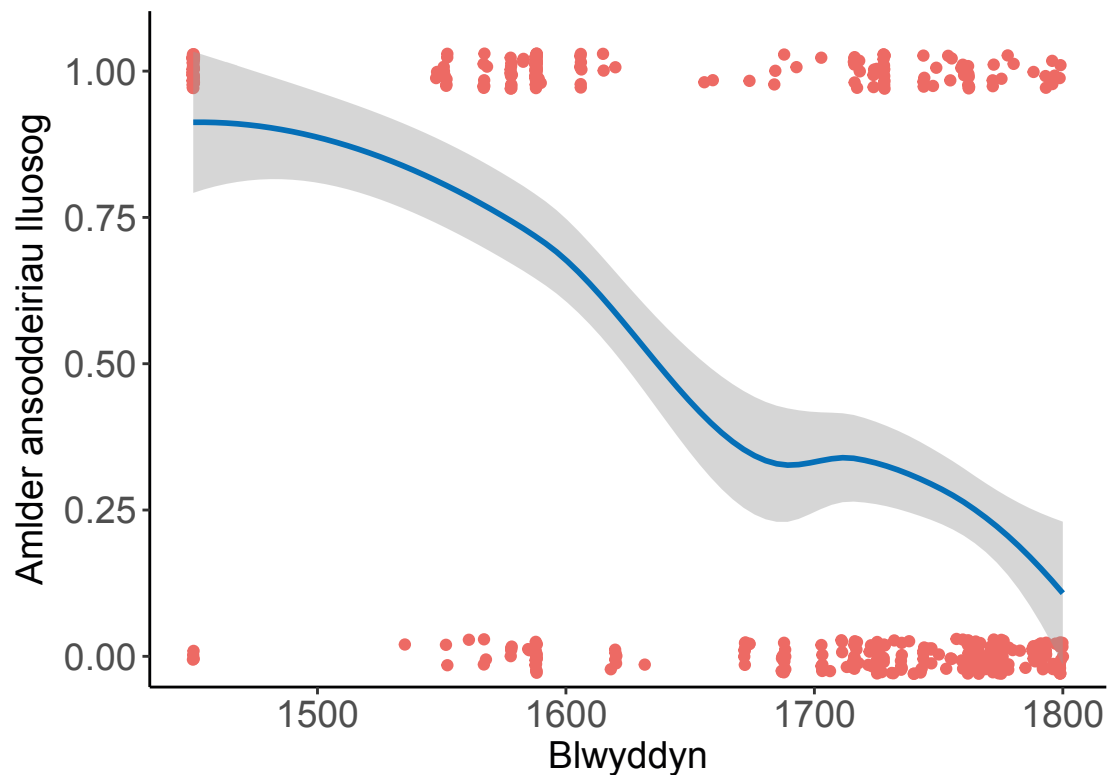
⁸ Ni ddefnyddiwyd y patrwm rhif + ansoddair (megis *y ddau ddoethion*) yn y prif ddadansoddiad, ond gweler Ffigur 4 isod. Yn y lle cyntaf, mae'n anodd penderfynu ar statws yr ansoddair, ai ansoddair go-iawn neu ansoddair wedi'i droi yn enw yw ef. Yn ail, mae'r patrwm yn ffafrio ffurfiau lluosog. Gwell felly yw cadw'r ddau batrwm (*y ddau ddoethion ac y ddau ddym doeth(ion)*) ar wahân.

⁹ Yn anffodus, mae 21 o'r enghreifftiau hyn yn cynnwys y gair *blwyddiaid*. Mae Geiriadur Prifysgol Cymru yn dadansoddi hyn fel ffurf luosog ar *blwydd*, ansoddair yn golygu 'un flwydd oed', gan ddyfynnu ymadroddion ar lafar fel *oen blwydd* neu *ŵyn blwyddi*. Serch hynny, mae'n ansicr i ba raddau y mae'r enghreifftiau gyda *blwyddiaid* yn adlewyrchiad da o iaith lafar y cyfnod.

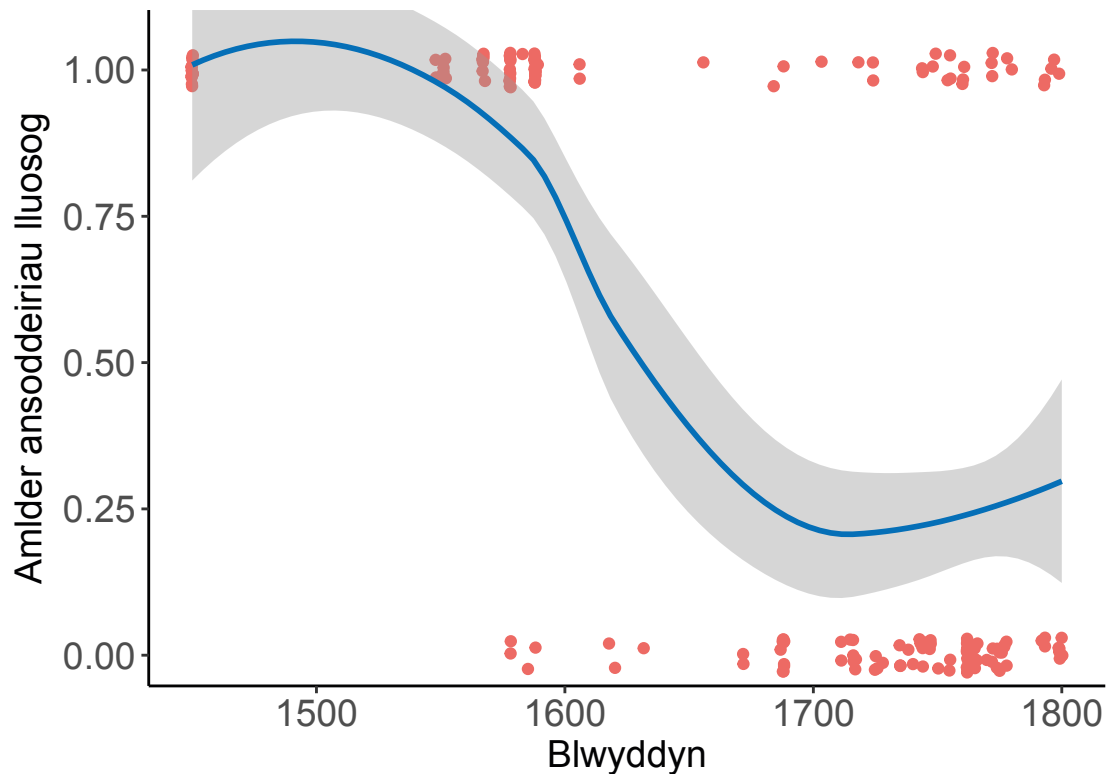
- (48) dau wr gryfion (*YK*, t. 102, ll. 23)
 dri bwrdd hirion (*DEG* (1550–52), t. 326, ll. 17)
 obob vn or ddau ddyn Ieuaink (*YE* (1550–52), ff. 48v, ll. 2–3)
 dwy ddinas eraill (*RhY* t. 17, ll. 1–2)
- (49) j dwy darian wynn (*DEG*, t. 325, ll. 39)
 dwy long dec (*CHSM*, ff. 222v, ll. 11)
 a'r ddav wr jevank hynn (*YAL* (wedi ei gyfansoddi cyn 1561, llsg. 1585–90), ff. 72r, l. 21)
 y ddau archescob arall (*YK*, t. 117. 1–2)

Mae'r ystadegau hyn yn awgrymu i'r cyfnewidiadau yn y rheolau ar gyfer rhif ansoddeiriau ar ôl rhifolion ddigwydd yn arafach neu'n hwyrach na'r cyfnewidiadau yn y treigladau a drafodwyd uchod. Mae'n rhaid felly chwilio'n fanylach am y cyfnod o newid. Mae Ffigwr 1 yn dangos data o'r testunau yng nghasgliadau *Rhyddiaith y 15eg Ganrif: Fersiwn 1.0 (15eg)*, EEBO (*Early English Books Online*) ac ECCO (*Eighteenth-Century Collections Online*) am gyfnod ehangach, o'r bymthegfed ganrif tan 1800. Mae'r smotiau yn cynrychioli'r enghreifftiau unigol (1 am ansoddair lluosog a 0 am ansoddair diamwys unigol) a'r gromlin yn dangos y duedd gyffredinol, sef cwmparhaus yn amllder ansoddeiriau lluosog yn y cyd-destun hwn. Mae hyn yn dangos cwmparhaus sylweddol yn ystod yr ail ganrif ar bymtheg a dechrau'r ddeunawfed ganrif.

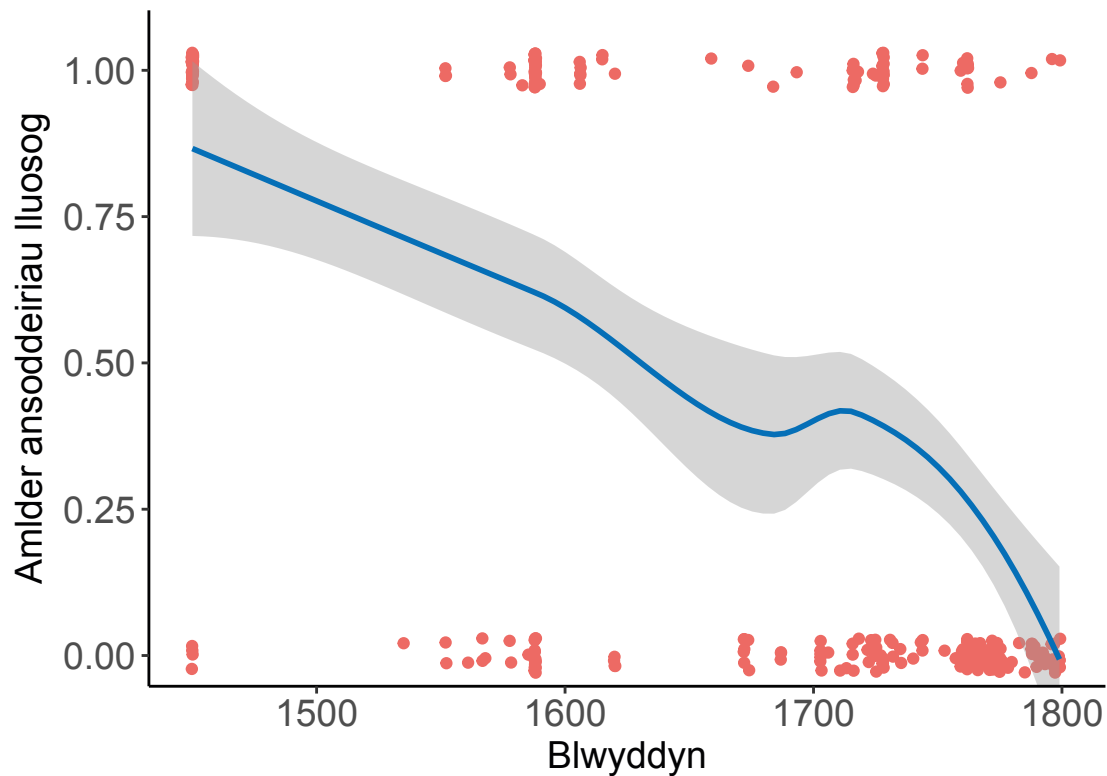

Ffigwr 1: Amllder ansoddeiriau lluosog yn y ffrâm rhifolyn + enw + ansoddair o 1450 i 1800 (data crai mewn coch a chromlin Loess mewn glas).

Mae Ffigyrau 2 a 3 yn gwahaniaethu rhwng *arall* a phob ansoddair heblaw *arall*. Mae'r datblygiad yn dechrau'n ddiweddarach gydag *arall* na chydag ansoddeiriau eraill, ond, erbyn y ddeunawfed ganrif, mae cytundeb yn diflannu hyd yn oed gydag *arall*. Mae'r darlun yma'n glir ac yn weddol hawdd ei ddehongli, yn rhannol gan mai ansoddair cyffredin iawn yw *arall*, ac felly mae digon o enghreifftiau i ddechrau gweld patrwm, ac yn rhannol o achos bod y ffurf lluosog *eraill* yn dal yn fyw y tu allan i system y rhifolion. Mae hyn yn bwysig: os gwelir *arall* yn hytrach nag *eraill* mewn ymadroddion rhifol, cawn fod yn sicr mai cyfnewid yng nghystrawen y rhifolion yw hyn, yn annibynnol ar y cyfnewidiadau ehangach a welir mewn cytundeb ansoddeiriau. Erbyn 1800, *arall* yw'r unig ansoddair, fwy neu lai, a ddefnyddir o hyd mewn ffurf lluosog mewn ymadroddion rhifol. Gwelir hyd yn oed cynnydd bychan mewn defnydd o'r lluosog gydag *arall* dros y ddeunawfed ganrif. Mae'n bosib yr ystyrid y gystrawen erbyn hyn yn hen ffasiwn ac felly'n fwy llenyddol a safonol na'r unigol. Os felly, rhywbeth llenyddol a welir yma nad yw'n adlewyrchu datblygiadau yn yr iaith lafar o gwbl.

Ffigwr 2: Amllder ansoddeiriau lluosog yn y ffrâm rhifolyn + enw + *arall/eraill* (y ddau ddyn *arall/eraill* ayb.) o 1450 i 1800 (data crai a chromlin Loess).

Ffigwr 3: Amllder ansoddeiriau lluosog yn y ffrâm rhifolyn + enw + ansoddair heblaw arall (y ddau ddyn mawr(ion) ayb.) o 1450 i 1800 (data crai a chromlin Loess).

Rhoddir enghreifftiau o gytundeb lluosog o'r ddeunawfed ganrif yn (50), ac enghreifftiau heb gytundeb, fel mewn Cymraeg heddiw, yn (51).

(50) y tair Hudoles eraill (*GBC* (1703), t. 36)

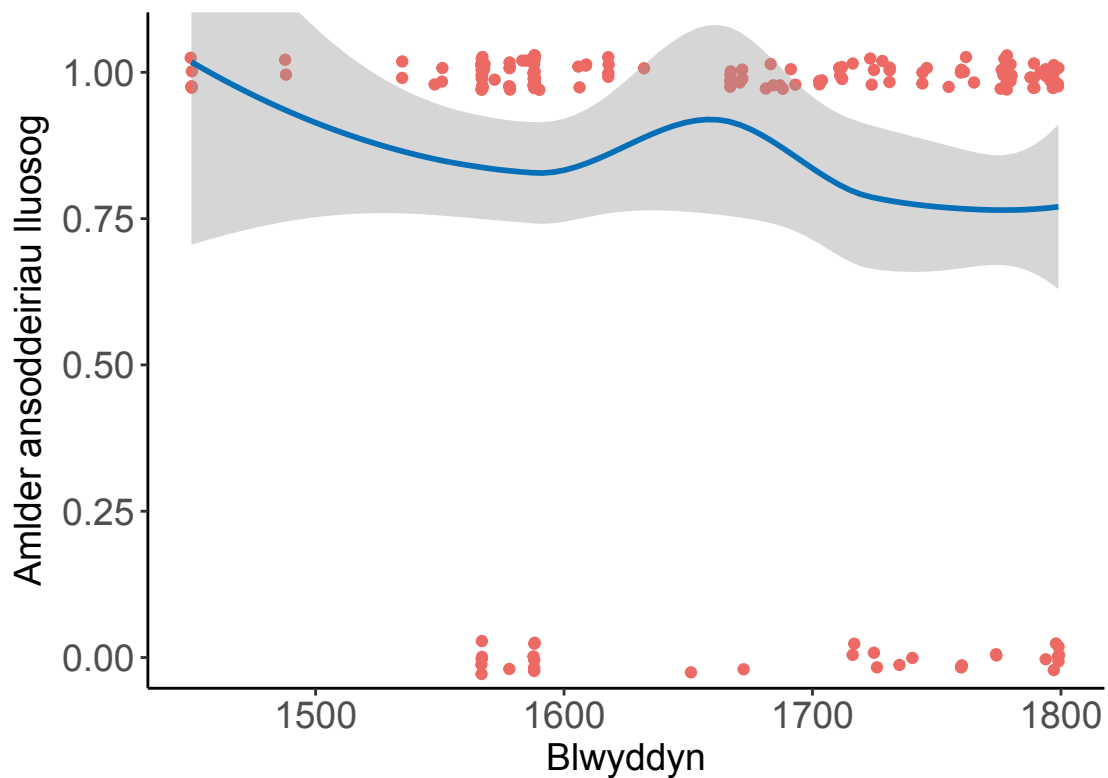
[d]au nai ieuaingc (*STG* (1795), t. 16)

(51) [p]edwar gofyniad arall (*CylC* (1793), cyf. iii, t. 173)

dau beth arall (*GA* (1798), t. 54)

Eto, defnyddir y lluosog yn amlach yn y ddeunawfed ganrif nag mewn Cymraeg heddiw. Er enghraifft, byddai'r enghreifftiau yn (50) yn amhosibl heddiw.

Y cyd-destun mwyaf ceidwadol yw'r un lle nad oes enw o gwbl i weithredu fel pen yr ymadrodd (y ddau ddoeth(ion)), gweler Ffigwr 4. Mae amllder y lluosog yn gostwng yn raddol yn y cyd-destun hwn hefyd, ond y lluosog yw'r defnydd mwyafrifol dros yr holl gyfnod dan sylw, tan 1800 o leiaf. Unwaith eto, mae'n bosibl neu hyd yn oed yn debygol mai rhywbeth wedi ei gyfyngu i'r iaith lenyddol safonol yw cryfder y lluosog yma.

Ffigwr 4: Amllder ansoddeiriau lluosog yn y ffrâm rhifolyn + ansoddair (y ddau ddoeth(ion) ayb.) o 1450 i 1800 (data crai a chromlin Loess).

Er bod y newid yng nghystrawen ansoddeiriau ar ôl rhifolion wedi ei gwblhau erbyn heddiw, mae dangosolion yn cadw at yr hen drefn: yn ôl rheolau'r iaith safonol, yr unig ddewis cywir yw defnyddio ffurfiau lluosog y dangosolion *hyn* a *hynny* mewn ymadroddion rhifol, fel y gwelsom yn enghraifft (3) uchod. Ceir enghreifftiau achlysurol o'r unigol gan awduron o'r ddeunawfed ganrif ymlaen (am iddynt ystyried bod yr unigol yn fwy rhesymegol, mae'n debyg). Yn *Cronfa Electroneg o Gymraeg* (Ellis et al. 2001), corpws o Gymraeg ysgrifenedig cyfoes, daethpwyd o hyd i 35 enghraifft o'r ffrâm $y(r) +$ rhifolyn 2 neu 3 + enw + dangosolyn (*y tri grŵp hyn/hwn* ayb.). Roedd y dangosolyn yn lluosog mewn 30 (86%) o'r achosion hynny. Gyda'r ffrâm gyfatebol heb enw (*y tri hyn/hwn* ayb.), roedd pob un o'r 10 enghraifft a gasglwyd yn cynnwys dangosolyn lluosog. Mae'r rheol hon felly yn weddol gryf yn yr iaith ysgrifenedig hyd yn oed heddiw, er y gellir disgwyl newid efallai yn y dyfodol.

4.3 Treiglo'r rhifolyn ar ôl y fannod

Yn olaf, mewn system wedi ei seilio ar genedl, y disgwyl yw i rifolion benywaidd dreiglo, ac i rifolion gwrywaidd beidio â threiglo. Ond, ar y cyfan, nid dyna fel y mae heddiw. Cedwir system dreiglo Cymraeg Canol. Mae'r rhifolyn gwrywaidd *dau* yn treiglo'n feddal ar ôl y

fannod (*y ddau*); nid yw'r rhifolyn benywaidd *tair* yn treiglo (*y tair*), yn union fel mewn Cymraeg Canol.

Serch hynny, mae nifer o ddatblygiadau diddorol gyda'r rhifolion diamwys benywaidd *tair* a *pedair*. Er nad ydynt yn treiglo'n feddal ar ôl y fannod yn yr iaith safonol, fel y gwelsom gyda'r enghreifftiau (5) a (6) yn y rhagymadrodd, mae rhai siaradwyr yn tueddu i dreiglo yma heddiw, yn enwedig ar lafar. Yn ei ramadeg, mae Peter Wynn Thomas (1996: t. 304, 312) yn disgrifio treigladau meddal y rhifolion benywaidd *tair* a *pedair* ar ôl y fannod fel 'nodwedd dafodieithol ac ansafonol'. Yng Nghorpus Siarad (Deuchar, Webb-Davies a Donnelly 2018), corpws o Gymraeg llafar anffurfiol, digwydd *y tair* ac *y dair* 4 gwaith ill dau; ac mae'r unig enghraifft o *pedair* ar ôl y fannod yn treiglo'n feddal hefyd. Mae tueddiad tebyg yn dyddio'n ôl i ddiwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg o leiaf. Mae T. J. Morgan (1952: tt. 133–4) yn rhoi enghreifftiau o dreiglo o ddiwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg a hanner cyntaf yr ugeinfed ganrif. Mae'r enghreifftiau cynharaf yn y testunau a archwiliwyd yn dyddio o 1686 a 1791:

- (52) am ei bod dan y dair Adduned Sanctaidd hynny o Ddiweirdeb, Vfuddod, a Thlodi.
(*TROP* (1686), t. 50)
- (53) tri o'r gwyr enwocaf yn eglwys Rhufain o fewn y dair oes ddiweddfaf (*TDYB* (1791), t. 28)

Gellir gweld y datblygiad hwn fel yr estyniad diweddaraf o'r un tueddiad i ddefnyddio cenedl i benderfynu treigladau a strwythur yr ymadrodd rhifol.

5 Casgliadau

Bu'r erthygl hon yn archwilio'r dystiolaeth am ddatblygiad hanesyddol cystrawen y rhifolion yn y Gymraeg. Mae nifer o gyfnewidiadau wedi digwydd. Rhoddwyd amlinelliad o ddadansoddiad y system ganoloesol sy'n defnyddio pedwar gwerth rhif, [UNIGOL], [DEUOL], [RHIFOL] a [LLUOSOG]. Gwelwyd sut y mae hynny'n ein galluogi i lunio rheolau cytundeb syml a naturiol o fewn ymadroddion rhifol. Dadleuwyd bod y cyfnewidiadau diweddarach i gyd yn tarddu o un newid sylfaenol yn system cystrawen y rhifolion. Er bod rhif y rhifolyn yn penderfynu ffurf ymadroddion rhifol mewn Cymraeg Canol, y ffactor benderfynol yn y cyfnod modern yw cenedl y prif enw. Gellir gweld y cyfnewidiadau a drafodwyd yn yr erthygl hon fel ymestyniad graddol yr egwyddor hon dros bron pob agwedd ar gystrawen yr ymadrodd rhifol. At hynny, ceisiwyd dyddio ychydig o'r cyfnewidiadau. Mae'n debyg bod y treigladau'n newid i gydymffurfio â'r system newydd cyn cytundeb ansoddeiriau. Y treigladau (neu ddiffyg treiglo) ar y rhifolion eu hunain (*y ddau*, *y tair* ayb.) sydd wedi parhau'n fwyaf digyfnawid, ac, yma, mae'r system Cymraeg Canol yn goroesi hyd heddiw yn yr iaith safonol.

Cyfeiriadau

Testunau a ddyfynnwyd

- BD* *Brut Dingestow* (1942), gol. Lewis, H. (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- Beibl* *Y Beibl Cyssegr-lan* (1588) (London: Christopher Barker).
- BM* *Breuddwyd Maxen* (1908), gol. Williams, I. (Bangor: Jarvis a Foster).
- BTy* *Brut y Tywysogyon or The Chronicle of the Princes: Red Book of Hergest Version* (1955), gol. Jones, T. (Cardiff: Gwasg Prifysgol Cymru).
- BY* *Y Bibyl Ynghymraec* (1940), gol. Jones, T. (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- CHIG* *Corpws Hanesyddol yr Iaith Gymraeg 1500–1850* (2004), gol. Mittendorf, I., a Willis, D. (Caergrawnt: Prifysgol Caergrawnt). Ar gael ar: <<http://people.ds.cam.ac.uk/dwew2/hcwl/hafan.htm>> [Cyrchwyd: 2 Medi 2018].
- CHSM* ‘Cronicl Hywel ap Syr Mathew’, dyfynnwyd o *CHIG*.
- CO* *Culhwch ac Olwen: An edition and study of the oldest Arthurian tale* (1992), gol. Bromwich, R., ac Evans, D. S. (Cardiff: University of Wales Press).
- CylC* Rhys, M. J. (gol.) (1793), *Cylchgrawn Cymraeg*, 3 (dim gwasg na man cyhoeddi).
- DEG* Elis Gruffudd (1960), ‘Disgrifiad Elis Gruffudd o’r Cynadleddau a fu rhwng Harri VIII a’r Ymherodr Siarl V a rhyngddo a Ffrances I, Brenin Ffrainc, yn 1520’, gol. Jones, T., *Bwletin Bwrdd Gwybodau Celtaidd*, 18, 311–37.
- G* *Ystorya Gereint uab Erbin* (1997), gol. Thomson, R. L. (Dublin: Dublin Institute for Advanced Studies).
- GA* Jones, T. (1956), ‘Gair yn ei amser at drigolion Cymru gan ewyllysiwr da i’w wlad’ (cyhoeddiad gwreiddiol 1798), gol. Jones, F. P., *Transactions of the Denbighshire Historical Society*, 5, 35–59.
- GBC* Wynne, E., *Gweledigaethu y Bardd Cwsc* (1948) (cyhoeddiad gwreiddiol 1703), gol. Jones, J. Morris (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- GGG* *Gwaith Guto’r Glyn* (1939), gol. Williams, I., a Williams, J. Ll. (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- HMSS* *Selections from the Hengwrt Mss. Preserved in the Peniarth Library* (1876), gol. Williams, R. (London: Printed for the Editor by Thomas Richards).
- llB* *Cyfreithiau Hywel Dda yn ôl Llyfr Blegywryd* (1942), gol. Williams, S. J., a Powell, J. E. (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- O* *Owein or Chwedyl Iarlles y Ffynnawn* (1968), gol. Thomson, R. L. (Dublin: Dublin Institute for Advanced Studies).
- P* *Historia Peredur vab Efwrawc* (1976), gol. Goetinck, G. W. (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- PKM* *Pedeir Keinc y Mabinogi* (1930), gol. Williams, I. (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- RhY* ‘Rhyfeddode’r Ynys’, dyfynnwyd o *CHIG*.
- STG* Jones, J. (Jac Glan-y-gors) (1923) (cyhoeddiad gwreiddiol 1795), *Seren tan Gwmmwl*, yn *Seren tan gwmmwl a Toriad y Dydd*, gol. Jones, T. (Lerpwl: Hugh Evans a’i Feibion).

- TDYB* Richards, William (o Lynn) (1791), *Traethawd Difrifol ynghylch Bedydd* (Caerfyrddin: Ioan Daniel).
- TMC* *Treigl y Marchog Crwydrad* (2002), gol. Smith, D. M. (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- TROP* Comber, Thomas (1686), *Teg Resymmeu Offeiriad Pabaidd wedi ei hatteb gan Brotestant o Eglwys Loegr* (Llundain: dros R. Clavell).
- YAL* ‘Ystori Alexander a Lodwig’, dyfynnwyd o *CHIG*.
- YCM* *Ystoria de Carolo Magno* (1930), gol. Williams, S. J. (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- YE* ‘Ystoria Erkwlf’, gol. Jones, T., *Bwletin Bwrdd Gwybodau Celtaidd*, 10 (1941), 284–97; 11 (1941), 21–30; 11 (1943), 85–91.
- YK* ‘Astudiaeth destunol a beirniadol o “Ystorie Kymru neu Cronigl Kymraeg” (Ifan Llwyd ap Dafydd)’ (1967), gol. Lewis, N. (traethawd MA, Prifysgol Cymru).
- YSG* *Ystoriaeu Seint Greal* (1992), gol. Jones, T. (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- 15eg* *Rhyddiaith y 15eg Ganrif: Fersiwn 1.0* (2015), gol. Roberts, R. G., Rowles, S., a Sims-Williams, P. (Aberystwyth: Adran y Gymraeg, Prifysgol Aberystwyth).

Llenyddiaeth eilaidd

- Baerman, M., Brown, D., a Corbett, G. G. (2005), *The Syntax–Morphology Interface: A study of syncretism* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Borsley, R. D., Tallerman, M., a Willis, D. (2007), *The Syntax of Welsh* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Deuchar, M., Webb-Davies, P., a Donnelly, K. (2018), *Building and Using the Siarad Corpus: Bilingual Conversations in Welsh and English* (Amsterdam: John Benjamins).
- Ellis, N. C., et al. (2001), ‘Cronfa Electroneg o Gymraeg (CEG): Cronfa ddata airfaol, miliwn o eiriau, sy’n cyfrif amlder defnydd geiriau yn y Gymraeg’. Adnodd ar-lein: <www.bangor.ac.uk/canolfanbedwyr/ceg.php.en> [Cyrchwyd: 3 Medi 2018].
- Evans, D. S. (1964), *Grammar of Middle Welsh* (Dublin: Dublin Institute for Advanced Studies).
- Howells, D. (1970), ‘Miscellanea 1. The use of the singular form of the noun after numerals’, *Studia Celtica*, 5, 83–6.
- Jenkins, D. (1973), ‘Llydyn; hych’, *Bwletin y Bwrdd Gwybodau Celtaidd*, 25, 117–18.
- Jenkins, D. (1989), ‘Hych, llydyn: bylch’, *Bwletin y Bwrdd Gwybodau Celtaidd*, 36, 111.
- Koch, J. T. (1983), ‘The loss of final syllables and loss of declension in Brittonic’, *Bulletin of the Board of Celtic Studies*, 30, 201–33.
- Lewis, H., a Pedersen, H. (1937), *A Concise Comparative Celtic Grammar* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht).
- Lieber, R. (1983), ‘New developments in autosegmental morphology: Consonant mutation’, *Proceedings of the West Coast Conference on Formal Linguistics*, 2, 165–75.
- Liljegren, H. (2016), *A Grammar of Palula* (Berlin: Language Science Press).

- Liljegren, H., a Haider, N. (2011), *Palula Vocabulary* (Islamabad: Forum for Language Initiatives).
- Morgan, T. J. (1952), *Y Treigladau a'u Cystrawen* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- Morgenstierne, G. (1941), *Notes on Phalūṛa: An unknown Dardic language of Chitral* (Oslo: Jacob Dybwad).
- Morris Jones, J. (1913), *A Welsh Grammar* (Oxford: Oxford University Press).
- Nurmio, S., 'Studies in Grammatical Number in Old and Middle Welsh', traethawd PhD, Prifysgol Caergrawnt, Caergrawnt, 2015.
- Nurmio, S., a Willis, D. (2016), 'The case of the Welsh numerative', *Journal of Historical Linguistics*, 6, 297–339.
- Roberts, R. G. (2012), 'Arolwg o hynodion gramadeg y rhifolion mewn Cymraeg Canol cynnar', *Dwned*, 18, 33–47.
- Thomas, P. W. (1996), *Gramadeg y Gymraeg* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- Willis, D. (2009), 'Old and Middle Welsh', yn Ball, M., a Müller, N. (goln), *The Celtic Languages*, 117–60 (London: Routledge).
- Willis, D., a Mittendorf, I. (2004), 'Ein historisches Korpus der kymrischen Sprache', yn Poppe, E. (gol.), *Keltologie Heute: Themen und Fragestellungen*, 135–42 (Münster: Nodus).